

AKTIVITA SPOLOČENSKÉHO VEDOMIA

DOMINIK JÁNOŠKA, Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

JÁNOŠKA, D.: The Activity of Social Consciousness. *Filozofia* 39, 1984, No 3, p. 288.

The paper deals with the revaluation of the concept „social consciousness“. In view to this appraisal the unjustification of the identification of the concept „social being“ and „conditions of the existence of the society“ is discussed. The relation between the concepts „consciousness, knowing and social consciousness“ is defined and the activity of social consciousness and its theoretical basis in Marxist-Leninist epistemology is explained. A qualitatively new source of the activity of the socialist social consciousness and its persistent increasing are studied.

Filozoficko-sociologická analýza spoločenského vedomia predstavuje komplexnú úlohu. Doterajší pokrok najmä v marxisticko-leninskej sociológii si vyžaduje obnovený prístup v niektorých otázkach tejto témy, najmä v otázkach spoločenského vedomia, jeho aktívnej povahy, ako aj v nevyhnutnosti zvyšovať aktivitu spoločenského vedomia v podmienkach budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti.

K vymedzeniu pojmu spoločenského vedomia

K vymedzeniu pojmu spoločenského vedomia je možné správne pristupovať len v jednote spoločenského vedomia so spoločenským bytím. Spoločenské vedomie a spoločenské bytie predstavujú vnútorné protiklady, z ktorých každý je obsiahnutý v druhom. Dialektická jednota týchto protikladov poukazuje na ich neoddeliteľnosť a tým na ich vzájomné pojmové vymedzenie. Svedčia o tom Marxove slová, v ktorých sa hovorí: „Nie vedomie ľudí určuje ich bytie, ale naopak, ich spoločenské bytie určuje ich vedomie.“ (1, s. 436) Marxovu myšlienku v rozvinutej forme vyslovuje aj Lenin, keď píše: „Materializmus vôbec uznáva objektívne reálne bytie (hmotu) za nezávislé od vedomia, pociťovania, skúsenosti atď. ľudstva. Historický materializmus uznáva spoločenské bytie za nezávislé od spoločenského vedomia ľudstva. Vedomie v obidvoch prípadoch je iba odrazom bytia, v najlepšom prípade jeho približne verným (adekvátnym, ideálne presným) odrazom.“ (2, s. 290—291)

Myšlienky klasikov, ako vidieť z ich obsahu, podávajú najvšeobecnejšie zásadné riešenie vzťahu bytia a vedomia, resp. spoločenského bytia a spoločenského vedomia. Ale neobsahujú a v tejto súvislosti nemôžu obsahovať bližšie vymedzenie pojmu spoločenského bytia a jeho materiálnej povahy.

V súčasnosti v marxisticko-leninskej literatúre prevažuje názor, podľa ktorého spoločenské bytie sa stotožňuje s podmienkami bytia spoločnosti, s podmienkami, bez ktorých ľudia nemôžu existovať. Presnejšia analýza však ukazuje, že taký metodologický prístup protirečí hlavnej

myšlienke, podľa ktorej spoločenské bytie sa odráža v spoločenskom vedomí. Problém má viacero aspektov, ktoré treba rozobrať osobitne.

Predovšetkým treba rozlišovať podmienky bytia ľudí od ich skutočného bytia. Podmienky nemožno zahrňovať do spoločenského bytia, lebo iba podmieňujú jeho vznik. Napríklad podmienkami vzniku spoločnosti, spoločenských vzťahov medzi antropoidnými predkami ľudí boli prírodné skutočnosti, najmä telesná organizácia antropoidných predkov človeka. Z tohto dôvodu sa správne rozlišuje prírodný a sociálny základ spoločenského bytia.

Prírodný základ spoločnosti tvorí fyzická existencia ľudí, ich určitá početnosť a geografické prostredie, bez ktorých je existencia spoločnosti nemožná. Ale podstata spoločenského bytia ľudí, ktorá ako taká determinuje ich totálny vývin, nepozostáva z prírodných podmienok, ale zo spoločenskej výroby, ktorú taktiež, ako neskôr ukážeme, bez podrobnejšej analýzy nemožno stotožniť so spoločenským bytím, ako sa to prevažne doteraz deje v naše literatúre.

Popri všeobecných aspektoch spoločenského vedomia iste sa nevzdialime od nášho problému, keď stručne pripomenieme protimarxistickú tézu A. Bogdanova, prívrženca empiriokriticizmu, v ktorej autor tvrdil, že „spoločenské bytie a spoločenské vedomie sú v presnom zmysle týchto slov totožné“. Že táto téza nemá nič spoločné s marxizmom, podrobne dokázal Lenin v diele *Materializmus a empiriokriticizmus*.

Bez širšej filozofickej súvislosti téza o totožnosti spoločenského bytia a spoločenského vedomia zostáva nezrozumiteľná. V analýze spoločnosti A. Bogdanov vychádzal zo správneho predpokladu, že ľudia v boji o každodennú existenciu vstupujú do nevyhnutných spoločenských výrobných vzťahov ako vedomé bytosti. Bez vedomia, hovorí A. Bogdanov, nemôže byť medzi ľuďmi nijakého styku. Marxizmus súhlasí s tézou, podľa ktorej ľudia na rozdiel od zvierat, vykonávajúcich životnú činnosť inštinktívne, konajú životnú činnosť vedomo preto, lebo majú vedomie.

Lenin vyvracia tézu A. Bogdanova poukázaním na to, že ešte vôbec nie je dôvodom k tvrdeniu to, že ľudia tým, že sa dostávajú do styku ako vedomé bytosti, vedomo tvoria svoje spoločenské bytie, t. j. že ho tvoria podľa svojej vôle a želania. A. Bogdanov pristupoval ku skúmaniu spoločenského bytia v súlade s požiadavkami subjektívneho idealizmu (empiriokriticizmu), na základe čoho potom tvrdil, že vonkajšia skutočnosť, napríklad spoločenské bytie, nie je nič iné ako uskutočnené vedomie ľudí, že teda ich bytie je totožné s ich vedomím.

Leninove argumenty zamerané proti tvrdeniu A. Bogdanova si zasluhujú pozornosť v dvojakom zmysle. Naprv v tom zmysle, že Lenin odhalil idealistické východisko tézy o totožnosti spoločenského bytia a spoločenského vedomia. Ďalší význam Leninovej argumentácie spočíva v spôsobe, akým podrobnejšie vyvracia tézu A. Bogdanova a súčasne pozitívne rozvíja materialistickú tézu o vzťahu spoločenského bytia a spoločenského vedomia.

Lenin píše: „Keď ľudia vstupujú do styku vo všetkých trochu zložitejších spoločenských formáciách — a najmä v kapitalistickej spoločenskej formácii — neuvedomujú si, aké spoločenské vzťahy pritom vznikajú, podľa akých zákonov sa vyvíjajú atď. keď napríklad roľník predáva obilie, vstupuje do ‚styku‘ so svetovými producentmi obilia na svetovom trhu, on si to však neuvedomuje a neuvedomuje si ani, aké spoločenské vzťahy vznikajú pri výmene.“ [2, s. 288]

Medzi tvrdením A. Bogdanova a V. I. Lenina vzniká takto priamo protikladný názor na vedomie ľudí a jeho funkciu v ich živote. Podľa A. Bogdanova ľudia všetko, čo konajú, konajú podľa svojho vedomia. Lenin rozlišuje pojmy „konať s vedomím“ a „konať podľa vedomia, čiže vôle a želania“. Lenin hovorí o tom, že vedomie jednotlivých ľudí (hoci sa zúčastňuje na ich bezprostrednej činnosti, napríklad roľník vedome, so znalosťou vecí vykonáva svoju prácu, keď orie, seje, žne, zberá úrodu, a potom práve tak vedome ju predáva na trhu atď.), siaha iba po hranicu bezprostredných cieľov konania, resp. jeho následkov. Čo sa týka celospoločenských následkov činnosti jednotlivcov, tie si — v zložitejších spoločenských formáciách — ľudia neuvedomujú.

Lenin zreteľne rozlišuje vedomie o následkoch činnosti jednotlivca, ktorý vždy koná vedome, a uvedomuje si aj následky svojej individuálnej činnosti, ktoré z nej vyplývajú bezprostredne, a vedomie tej istej činnosti o konečných jej následkoch, čiže o spoločenských následkoch činnosti všetkých jej členov, napríklad o následkoch, ktoré vyplývajú z konania všetkých výrobcov obilia v danej spoločnosti alebo na svetovom trhu.

Predpovedať v „presnom zmysle slova“ následky činnosti všetkých individuálnych výrobcov nejakého tovaru je úplne nemožné a to nielen v spoločnosti založenej na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov, kde vládne anarchia výroby, ale ani v socialistickej spoločnosti, kde vládne plánované hospodárstvo. Príčina toho nespočíva ani v anarchii výroby, ani v nejakých chybách plánovania za socializmu, ale v gnozeologickom vzťahu spoločenského bytia a spoločenského vedomia.

Z marxisticko-leninského učenia o poznaní vieme, že objekt poznania je nevyčerpatelný. To znamená, že ani spoločenské bytie nemôže byť nikde a nikdy úplne a v „presnom slova zmysle“ totožné so svojím odrazom čiže spoločenským vedomím. Podľa Lenina „odraz môže byť iba približne vernou kópiou odrážaného, je však nezmyselné hovoriť tu o totožnosti.“ [2, s. 288]

Ako potom chápať v tejto súvislosti ďalšie Leninove slová, v ktorých hovorí: „Ešte nikdy sa nestalo a ani teraz sa nestáva, aby si členovia spoločnosti predstavovali súhrn tých spoločenských vzťahov, v ktorých žijú ako niečo určitého, uceleného, čo je preniknuté nejakým princípom; naopak, masy sa nevedome prispôsobujú týmto vzťahom a nemajú o nich ako o osobitných historicko-spoločenských vzťahoch nijakú predstavu, takže napríklad výmenné vzťahy, v ktorých ľudia žili po celé storočia, boli objasnené iba nedávno.“ [3, s. 90]

Individuálne a spoločenské vedomie nie sú od seba oddelené nepriechodnou hranicou. Spoločenské vedomie pokrokových tried a robotníckej triedy zvlášť, na základe teoretického myslenia svojich vynikajúcich predstaviteľov, dochádza k vlastnému sebauvedomeniu, keď si trieda začína uvedomovať vlastné postavenie v existujúcej sociálnej štruktúre spoločnosti. Preto slová Lenina o tom, že „ešte sa nikdy nestalo a ani teraz sa nestáva, aby si členovia spoločnosti predstavovali súhrn spoločenských vzťahov, v ktorých žijú“, nesmieme chápať dogmaticky, bez možnosti prechodu od nepoznania k poznaniu. Lenin sám potvrdzuje dialektický charakter svojho výroku, keď hovorí, že „výmenné vzťahy, v ktorých ľudia žili po celé stáročia, boli objasnené iba nedávno“, majú na mysli ekonomické učenie K. Marxa a F. Engelsa.

Jedna z dôležitých úloh strany robotníckej triedy spočíva práve v tom, aby vytvárala optimálne podmienky pre sústavné zvyšovanie úrovne vedomia každého člena spoločnosti na úroveň socialistického spoločenského vedomia.

Prečo nemožno pojem spoločenského bytia stotožniť s pojmom spôsobu výroby, a v čom spočíva opodstatnená kritika takého stotožňovania?

Spoločenské bytie a spoločenské vedomie v gnozeologickom vzťahu sa nachádzajú v absolútnom protiklade. Ako abstraktné kategórie používané na označenie materiálnych a ideálnych javov spoločnosti majú nevyhnutne svoje ďalšie rozvinutie. Spoločenské bytie z gnozeologického hľadiska nesmie obsahovať nijaké prvky ľudského vedomia, lebo keby ich v nejakej miere zahrňovalo, potom spoločenské vedomie by bolo odrazom vedomia, čo je nezlučiteľné s materialistickým riešením základnej filozofickej otázky v spoločenskej oblasti.

Hľadisko materialistického riešenia základnej filozofickej otázky vyžaduje kritický pohľad na doterajšie vymedzenie pojmu spoločenského vedomia, pretože sa v tomto pojme nachádzajú aj také prvky, ktoré neobstoja pred požiadavkami gnozeologického vzťahu spoločenského bytia a spoločenského vedomia. Bližšie skúmanie týchto kategórií nám umožňuje ich spredmetnenie do materiálnych a ideologických vzťahov, resp. do základne a nadstavby. K tejto otázke sa ešte vrátíme.

Spôsob výroby zahrňuje v sebe, ako sme uviedli, výrobné sily. A jedným z nevyhnutných prvkov v štruktúre výrobných síl sú ľudia so svojimi skúsenosťami, pracovnými návykmi, dnes obzvlášť s vedeckými poznatkami, ktoré čoraz viac využívajú vo výrobných procesoch.

Preto na rozdiel od spôsobu výroby ako jednoty výrobných síl a výrobných vzťahov spoločenské bytie tvorí takpovediac objektívna logika výrobnej, hospodárskej či ekonomickej evolúcie. Keď Lenin vyslovil proti A. Bogdanovovi myšlienku, že vedomie v nijakom prípade nemôže gnozeologicky úplne vyčerpať objektívny obsah spoločenského bytia, ihneď dodáva podľa nášho názoru pozitívnu ďalšiu myšlienku. „Najvyššou úlohou ľudstva“, píše Lenin, „je zachytiť objektívnu logiku hospodárskej evolúcie [evolúcie spoločenského bytia] vo všeobecných

a základných črtách preto, aby sme mohli *k nej* čo najurčitejšie, najjasnejšie a najkritickejšie prispôbovať svoje spoločenské vedomie a vedomie pokrokových tried všetkých kapitalistických krajín.“ (3, s. 290)

Z vymedzenia spoločenského vedomia ako odrazu spoločenského bytia vyplýva logický záver, že spoločenské vedomie je gnozeologická kategória. Tým, že spoločenské vedomie vzniká v závislosti od spoločenského bytia, nemôže mať ontologickú realnosť. Tento aspekt spoločenského vedomia výstižne scharakterizoval A. Spirkin, keď napísal: „Vedomie nemá samostatnú ontológiu. Vedomie existuje ako funkcia mozgu len vo vzťahu k objektu. Svojráznosťou vedomia je to, že je niečím subjektívnym, ideálnym, že nemá samostatné bytie mimo vzťahu k svojmu materiálnemu substrátu — mozgu a objektu odrazu. Bytie ideálne nemá substančný, ale funkčný charakter.“ (4, s. 68)

Ak vzťah spoločenského vedomia ako odrazu je predmetom gnozeologického skúmania, potom vzťah spoločenského vedomia k spoločenskému bytiu, vplyv spoločenského vedomia na spoločenské bytie je predmetom skúmania sociológie. „Sociológia odhaľuje spôsob premeny ideí na materiálnu silu, spôsob formovania aktívnosti vedomia, reflexiu poznaného cez prizmu triednych záujmov. V tomto aspekte v zornom poli bádateľa sa nachádza akoby spätná väzba čiže pohyb od subjektu odrazu skutočnosti k objektu. Je to proces reálneho fungovania toho, čo je odrazené, poznané ľuďmi.“ (5, s. 403)

Vedomie, poznanie a spoločenské vedomie

Porovnať pojem vedomia, poznania a spoločenského vedomia znamená vymedziť hranice medzi týmito pojmami a tým vymedziť špecifický význam každej z týchto kategórií.

Kategória vedomia je kategória na označenie ideálneho odrazu hmoty ako prvotnej reality vo vzťahu k vedomiu. Vedomie vôbec čiže vedomie ako také (teda neurčené ako individuálne, triedne, spoločenské ap.) vymedzujeme v marxisticko-leninskej filozofii ako vlastnosť vysoko organizovanej hmoty mozgu, ako vlastnosť odrážať svet, t. j. prírodu a spoločnosť.

Keď takto vymedzené vedomie vzťahujeme na spoločnosť, teda iba na jednu z foriem pohybu hmoty, dostaneme jeho konkretizáciu v podobe spoločenského vedomia, ktoré odráža spoločenské bytie vymedzené ako súhrn materiálnych výrobných vzťahov. Spoločenské vedomie vo vzťahu k vedomiu ako takému, k vedomiu vôbec sa nachádza ako časť k celku, nakoľko vedomie ako také odráža materiálne bytie vôbec, zatiaľ čo spoločenské vedomie odráža iba spoločenskú formu pohybu hmoty, t. j. odráža iba spoločenské bytie.

Vedomie je gnozeologická kategória, jeho obsahom je odraz bytia. Vedomie podľa Marxa a Engelsa nemôže byť ničím iným než uvedome-

ným bytím. Spoločenské vedomie je výrazom vzťahu ľudí k spoločenskému bytiu.

Naproti tomu poznanie je proces, ktorého výsledkom sú poznatky viac alebo menej adekvátne skutočnosti. Spoločenské vedomie ako výraz vzťahu ľudí ku skutočnosti spoločenského bytia sa formuje na základe jeho gnozeologickej stránky. Ľudia musia mať vo svojom vedomí nejakú predstavu o existujúcom spoločenskom bytí, aby mohli k nemu zaujať určitý postoj. Ale spoločenské vedomie nemožno redukovať na poznanie. Okrem poznania obsahuje spoločenské vedomie ilúziu, fantáziu a iné prvky vedomia.

Kategórie spoločenského bytia a spoločenského vedomia sa konkretizujú v kategóriách materiálnych ideologických spoločenských vzťahov. Medzi nimi jestvuje ten istý gnozeologický vzťah ako medzi spoločenským bytím a spoločenským vedomím. Premena oboch abstraktných kategórií na formy materiálnych a ideologických spoločenských vzťahov vytvára všeobecný teoretický základ pre vedecké skúmanie spoločenského bytia a spoločenského vedomia, najmä pre skúmanie funkcií spoločenského bytia v živote spoločnosti. Teoretický základ umožňuje odvodzovať spoločenské vedomie, rozličné názory a predstavy, idey a teórie z objektívne triednych a triedne protirečivých záujmov, a súčasne z progresívneho bytia spoločenských tried umožňuje formovať socialistické a komunistické vedomie.

Ako nemožno stotožniť vedomosti s vedomím, nemožno stotožniť ani vedomosti spoločnosti so spoločenským vedomím. Vedomosti spoločnosti a spoločenské vedomie sú rozličné veličiny, hoci medzi nimi jestvuje vzájomná podmienenosť. V literatúre sa už dlhšiu dobu nevenuje patričná pozornosť tejto otázke, t. j. rozdielu medzi vedomosťami, ktoré spoločnosť dosiaľ získala, a spoločenským vedomím, do ktorého vždy vchádza len toľko zo získaných vedomostí, koľko aktívne účinkuje pri upevňovaní alebo menení spoločenského bytia. Iba vo svetle tohto rozdielu je možné správne a hlboko pochopiť celú výchovno-vzdelávaciu prácu strany, ktorá sa od svojho vzniku usiluje vydobyté poznatky marxizmu-leninizmu vniesť do spoločenského vedomia, predovšetkým do vedomia pracujúcich, aby zaktivizovala ich činnosť podľa požiadaviek tejto ideológie.

Rozdiel medzi vedomosťami, vydobytými na pôde spoločnosti, a ich väčšia či menšia absorpcia spoločenským vedomím, umožňuje obnovený pohľad aj na otázku, či prírodné vedy máme alebo nemáme zaraďovať do spoločenského vedomia.

Spoločenské vedomie, hoci je odrazom spoločenského bytia, nemožno izolovať od vedomostí o prírode, nakoľko spoločnosť tvorí s prírodou neoddeliteľnú jednotu; zmeny na jednej strane spôsobujú zmeny na strane druhej. Už prírodné podmienky vzniku spoločnosti tak, ako boli dosiaľ teoreticky stanovené, najmä v biologických vedách, tvoria organickú súčasť spoločenského vedomia robotníckej triedy a jej ideológie. Podobne vedomosti z kybernetiky, fyziky alebo chémie (chémii nazval

Engels skúšobným kameňom materialistickej dialektiky) nevyhnutne vchádzajú do spoločenského vedomia, a majú veľký význam pre formovanie vedeckej ideológie a komunistického svetonázoru.

Iná je, pravdaže, otázka o tom, do akej miery sa stávajú poznatky prírodných, ale aj spoločenských vied osvojenými spoločenským vedomím. Spoločenské vedomie je veličina historická, a to nielen v tom zmysle, že v určitej dobe obsahuje obmedzené poznatky (metafyziku, idealizmus, subjektivizmus ap.), ale aj v kvantitatívnom zmysle, t. j. v zmysle rozšírenia napríklad revolučnej teórie vo vedomí proletariátu. Veď ako inak pochopiť napríklad slová, ktoré Marx a Engels v tejto súvislosti napísali: „...revolúcia je potrebná nielen preto, že iným spôsobom nemožno zvrhnúť *vládnúcu* triedu, lež aj preto, že trieda, ktorá ju zvrhuje, môže sa len v revolúcii zbaviť všetkej starej špiny a stať sa schopnou založiť novú spoločnosť.“ (6, s. 67)

O zvyšovaní aktivity spoločenského vedomia

Problematika aktivity spoločenského vedomia, resp. otázka zvyšovania, vzrastania tejto aktivity v podmienkach výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti, má svoje východiská v gnozeológii dialektického materializmu.

Predmarxistickí materialisti nedokázali správne pochopiť vznik poznatkov v ľudskom vedomí, a to z toho dôvodu, že odraz materiálneho sveta vo vedomí ľudí chápali výlučne mechanisticky, t. j. takým spôsobom, podľa ktorého obraz vo vedomí vzniká výlučne pod vplyvom účinkovania materiálneho objektu.

Priznať vplyv materiálneho sveta na vedomie je správna materialistická téza. Lenže na objasnenie zložitého ľudského odrazu samotná téza nestačí, resp. celý zložitý proces odrazu sa ňou neprípustne zjednodušuje. O tomto nedostatku starých materialistov Marx napísal: „Hlavným nedostatkom každého doterajšieho materializmu (vrátane Feuerbachovho) je to, že predmet, skutočnosť, zmyslovosť sú chápané len vo forme objektu čiže nazerania; nie však ako *zmyslová ľudská činnosť, prax*; nie subjektívne.“ (7, s. 207)

Ako súvisia Marxove slová s otázkou o aktivite spoločenského vedomia?

K. Marx v uvedených slovách vytýka starým materialistom nedostatok v tom zmysle, že za materiálnu skutočnosť pokladali len to, čo je prejavom prírody, čo je takpovediac človeku dané bez jeho pričinenia, bez jeho subjektívnej činnosti, čo človek môže prostredníctvom svojich zmyslových orgánov iba nazerať, t. j. materiálnu skutočnosť starí materialisti chápali len vo forme objektu.

Príroda, materiálny svet vplýva na ľudí a vyvoláva v ich hlavách obrazy. Ale nevplýva na nich priamo, ako vplýva napríklad na psychiku zvierat žijúcich v prírode. Bola vyslovená vtipná, ale pravdivá myšlienka

o tom, že keby poznatky o prírode vznikali pod jej bezprostredným vplyvom, v takom prípade zvieratá by museli byť najlepšimi prírodovedcami. Vplyv prírody osebe nevyvoláva v hlavách ľudí prírodovedecké poznatky.

Podľa Engelsa, ktorý sa k tejto otázke špeciálne vyjadril, nielen prírodoveda, ale aj filozofia dlhú dobu zanedbávali vplyv činnosti človeka na vývin jeho poznatkov, na myslenie. O predstaviteľoch prírodovedy a filozofie povedal, že poznajú na jednej strane iba prírodu a na druhej strane myslenie. „No, práve *premena prírody človekom*“, zdôrazňuje Engels, „nie príroda sama ako taká je najpodstatnejšou a najbližšou základňou ľudského myslenia a v tom pomere, ako sa človek naučil meniť prírodu, v tom pomere rástla jeho inteligencia.“ (8, s. 195)

Predstavy, resp. poznatky vôbec o prírode, ale aj o spoločenskom bytí nevznikajú teda prostredníctvom pasívneho, nečinnného nazerania na objekty poznania; vznikajú prostredníctvom praktického menenia týchto objektov. V tom spočíva základná myšlienka marxisticko-leninskej gnozeológie o tom, ako vzniká vedomie a v ňom poznatky o materiálnom bytí, resp. spoločenskom bytí. V tomto zmysle marxisticko-leninská gnozeológia určila prax ako základ ľudského poznania, nakoľko človek jedine prostredníctvom praxe preniká hlbšie do vnútra skúmaných objektov a získava o nich hlboké poznatky.

Keď pod vplyvom materiálnych predmetov prostredníctvom praxe vznikajú v hlavách ľudí predstavy a poznatky, ako sa potom uskutočňuje alebo môže uskutočniť spätný vplyv týchto predstáv, resp. vedomia na prírodné alebo spoločenské bytie? To je otázka, od ktorej vyriešenia závisí pochopenie gnozeologickej aktivity subjektu, resp. aktivity spoločenského vedomia.

Predstavy, myšlienky alebo idey samé osebe nedokážu priamo vplývať, a tým meniť materiálne bytie, resp. spoločenské bytie. Nové idey, ako dokázali Marx a Engels, môžu spoločnosť vyviešť iba za hranice sveta starých ideí, ale nemôžu zmeniť jej materiálne bytie. Len materiálna prax, práca a výroba dokáže meniť tak prírodné ako aj spoločenské bytie. Tým, že ľudia menia prírodu, progresívne menia výrobné sily, svoje skúsenosti, poznatky, napokon aj súhrn spoločenských vzťahov, ktorý tvorí ich podstatu, čím v konečnom dôsledku vlastne ľudia menia aj seba.

Aktívna funkcia spoločenského vedomia voči spoločenskému bytiu sa realizuje prostredníctvom praxe tým spôsobom, že vedomie udáva praxi cieľ, úlohy a smer. V tomto zmysle spoločenský život na každom stupni svojho vývinu by bol nemožný bez aktívnej funkcie spoločenského vedomia.

Rozumie sa, že spoločenské vedomie v závislosti od vývinového stupňa spoločenského bytia poskytuje ľuďom predstavy, ktoré nie sú rovnako adekvátne vzhľadom na skutočnosť. V princípe to môžu byť predstavy mystické, vedecké. Niektoré predstavy, ako sme uviedli, orien-

tujú ľudí na najbližšie úlohy, iné zase orientujú ľudí na hlbšie zákonité súvislosti spoločenských javov. Charakter týchto obrazov má veľký vplyv na praktický život spoločnosti.

Socializmus predstavuje taký vývinový stupeň v dejinách spoločnosti, ktorý vyžaduje plánovité riadenie na základe vedeckého poznania. Socializmus predstavuje nový kvalitatívny stupeň v praxi budovania spoločnosti, na tomto základe socializmu predstavuje aj nový stupeň aktivity spoločenského vedomia. Medzi sociálnou aktivitou a gnozeologickou aktivitou jestvuje vzájomná spätosť.

V podmienkach antagonistickej triednej spoločnosti sa spoločenské vedomie tvorí súhrnom protirečivých názorov, ideí a predstáv, odrážajúcich protikladné postavenie spoločenských tried a skupín. V období zostrovania triednych bojov prvé zrážky medzi protikladnými triedami sa začínajú v oblasti spoločenského vedomia, z ideologických polemík.

Nakoľko spoločenské vedomie je odrazom spoločenského bytia, jeho nový vývinový kvalitatívny stupeň je spojený so vznikom socialistickej revolúcie a budovaním socializmu.

V dôsledku socialistickej revolúcie v oblasti spoločenského bytia dochádza k likvidácii vykorisťovateľských výrobných vzťahov, ktoré tvorili v buržoáznej spoločnosti podstatu spoločenského vývinu. Vytvorením nových socialistických výrobných vzťahov vzniká úplne nový vývinový zdroj spoločenského vedomia.

V dôsledku socialistickej revolúcie buržoázna trieda stratila monopol na duchovnú produkciu, na užívanie hodnôt tejto produkcie. Pracujúci získali prístup k vedomostiam a kultúrnym i umeleckým hodnotám, ako aj k aktívnej účasti na ich tvorbe. Socialistické spoločenské bytie umožňuje pracujúcim účasť na riadení výroby a spoločenského života.

V dôsledku socialistickej revolúcie vývin spoločenského vedomia sa deje cieľavedome a vedecky opodstatnene. Ani jedna z predsocialistických spoločenských formácií nemohla dať do súladu spoločenské vedomie pracujúcich s morálnymi a právnymi normami spoločnosti, ktorých pomocou sa vládnuce triedy márne snažili prizvať a priberať pracujúci ľud k sociálnej aktivite, upevňujúcej status quo.

V súčasnej dobe budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti socialistické zdroje vývinu spoločenského vedomia nadobúdajú špecifický charakter. V straníckych dokumentoch je vytýčená úloha vnášať do povedomia pracujúcich organické spojenie výsledkov vedeckotechnickej revolúcie s prednosťami socialistického spoločenského zriadenia.

V súčasnej dobe sa ďalej žiada vnášať do spoločenského vedomia či povedomia neustále zvyšovanie nárokov na plánovanie, riadenie a metódy hospodárenia, s osobitným zreteľom na šetrenie surovinami a energiou. Zvyšujú sa nároky nielen na technické a prírodné vedy, ale aj na spoločenské vedy ako spoľahlivý zdroj nových ideí a predstáv o perspektívnom spoločenskom vývine.

Toto všetko nemožno v našej spoločnosti iba deklarovať, ale starost-

livo a uvážene vnášať do vedomia tak vedúcich pracovníkov, ako aj ostatných pracujúcich. Týmto spôsobom socialistické spoločenské bytie, socialistické výrobné vzťahy tvoria základ novej kvality aktivity spoločenského vedomia, v ktorom má významnú úlohu politická zložka, vytvárajúca široký priestor pre formovanie ekonomických, technických a vedeckých prvkov spoločenského vedomia rozvinutej socialistickej spoločnosti.

LITERATÚRA

1. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy 2. Bratislava 1977.
2. LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 14. Bratislava 1958.
3. LENIN, V. I.: Vybrané spisy 1. Bratislava 1973.
4. SPIRKIN, A.: Soznaniye i samosoznaniye. Moskva 1972.
5. KONSTANTINOV, F. a kol.: Marksistsko-leninskaja teorija istoričeskogo processa. Moskva 1981.
6. MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia. Bratislava 1961.
7. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy 1. Bratislava 1977.
8. ENGELS, F.: Dialektika prírody. Bratislava 1954.

АКТИВНОСТЬ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

Доминик Яношка

Категория общественного сознания является предметом систематического рассмотрения в марксистско-ленинской литературе. Логическое определение общественного сознания зависит от противоположного ему общественного бытия, что следует из положения, согласно которому „не общественное сознание определяет общественное бытие, а наоборот, общественное бытие определяет общественное сознание“.

В рамках гносеологического отношения общественное сознание абсолютно противоположно общественному бытию. Существующее понятие общественного бытия не отвечает требованию гносеологического отношения, так как в общественное бытие как в способ производства включены люди с их сознанием, опытом и знаниями.

Общественное бытие воздействует на сознание людей, отражаясь в нем в форме представлений, понятий и идей. Однако представления, понятия и идеи как факты сознания не способны оказывать обратное влияние на общественное бытие прямо. Общественное сознание может оказывать влияние на общественное бытие людей лишь тогда, когда оно овладеет их сознанием, т. е. когда оно овладеет практической деятельностью трудящихся, когда оно придаст этой деятельности цель и направление.

Социалистическое общественное бытие — качественно новый источник активности общественного сознания. Главный смысл политики партии в процессе формирования социалистического сознания заключается в том, чтобы вносить в него актуальные задачи, вытекающие из экономического, технического и политического развития развитого социалистического общества.

DIE AKTIVITÄT DES GESELLSCHAFTLICHEN BEWUSSTSEINS

Dominik Jánoška

Die Kategorie des gesellschaftlichen Bewusstseins stellt in der marxistisch-leninistischen Literatur einen Gegenstand anhaltenden Interesses dar. Die logische Bestim-

mung des gesellschaftlichen Bewusstseins ist vom gegensätzlichen gesellschaftlichen Sein abhängig, was aus der These folgt, laut der „nicht das gesellschaftliche Sein vom gesellschaftlichen Bewusstsein, sondern umgekehrt das gesellschaftliche Bewusstsein von gesellschaftlichem Sein bestimmt wird.“

Im Rahmen einer erkenntnistheoretischen Relation verhält sich das gesellschaftliche Bewusstsein absolut gegensätzlich gegenüber dem gesellschaftlichen Sein. Der bisherige Begriff des gesellschaftlichen Seins entspricht der Forderung einer erkenntnistheoretischen Relation nicht, weil in das gesellschaftliche Sein als Produktionsweise auch Menschen mit ihrem Bewusstsein, ihren Erfahrungen und Erkenntnissen miteinbezogen sind.

Das gesellschaftliche Sein strahlt auf das Bewusstsein der Menschen aus, wird in Form von Vorstellungen, Begriffen und Ideen reflektiert. Aber Vorstellungen, Begriffe und Ideen als Bewusstseinsstatsachen ermangeln der Fähigkeit einer direkten Rückstrahlung auf das gesellschaftliche Sein. Das gesellschaftliche Bewusstsein kann nur dann auf das gesellschaftliche Sein der Menschen einwirken, wenn es ihr Bewusstsein beherrscht, d.h. wenn es die praktische Tätigkeit arbeitender Massen beherrscht, wenn es dieser Tätigkeit Ziel und Richtung weist.

Das sozialistische gesellschaftliche Sein stellt eine qualitativ neue Quelle der Aktivität des gesellschaftlichen Bewusstseins dar. Der Hauptsinn der Parteipolitik im Formungsprozess des sozialistischen Bewusstseins besteht in seiner Durchdringung mit aktuellen Aufgaben, die der ökonomische, technische und politische Fortschritt der entwickelten sozialistischen Gesellschaft mit sich bringt.